

Stanisław Dubisz

(Uniwersytet Warszawski,

e-mail: s.dubisz@uw.edu.pl)

SYTUACJA JĘZYKA POLSKIEGO W MINIONYM STULECIU (1918–2018)

Sytuacja to zespół okoliczności, położenie, w jakim ktoś się znajduje, ogół warunków, w których coś się dzieje, coś się rozwija [USJP, IV, 621], zatem gdy mówimy o sytuacji języka w ciągu stulecia, to musimy brać pod uwagę opis dynamiczny, mający perspektywę diachroniczną i uwzględniający zmiany językowe, ponieważ jest rzeczą oczywistą, że w takim wycinku czasowym tak rozumiana sytuacja musiała się zmieniać. Wybór tego wycinka – 1918–2018 – opiera się na kryteriach pozalingwistycznych, można by rzec – okolicznościowych, wynikających z faktu odzyskania przez państwo polskie niepodległości po 123 latach zaborów w roku 1918 i upłyńnięcia od tej daty symbolicznego okresu stu lat w roku 2018.

Mimo nadrzędnych kryteriów okolicznościowych zawiera się jednak w tych datach również aspekt językowy. W 1918 r. polszczyzna na powrót stała się językiem państwowym i urzędowym, i – co należy podkreślić – przez całe minione stulecie ten status zachowała. Nawet w okresie II wojny i okupacji język polski był oficjalnym językiem Rządu Rzeczypospolitej na obczyźnie oraz polskiego państwa podziemnego. Po raz kolejny potwierdziło to tezę, że język polski jest podstawową wartością kultury narodowej, stanowiąc niezbywalny jej składnik i zarazem klucz do skarbcza jej dóbr intelektualnych. Rok 1918 potwierdził zarazem tezę, że to kultura intelektualna pozwala zachować tożsamość narodową i umożliwić restaurację suwerennej państwowości.

Oto kultura polska w zetknięciu z trzema dominującymi, nierzadko pod względem cywilizacyjnym wyżej od niej stojącymi kulturami potęg zaborczych, zachowała tyle wewnętrznej spójności, że w 1918 roku można było – pomimo wyraźnych różnic międzyzaborowych – mówić o jej jedności ponad wszelkimi podziałami [Micińska 2008, 190].

Ten kulturotwórczy status polszczyzny skłania do oglądu jej sytuacji w ciągu minionego stulecia w trzech zakresach: 1) periodyzacji dziejów języka; 2) tendencji socjolingwistycznych; 3) wektorów zmian systemowych [por. Dubisz 2012, III, 129–234; Dubisz 2016, 14–32, 33–42; Dubisz 2017, 212–237, 285–298].

***

1. STULECIE 1918–2018 A PERIODYZACJA DZIEJÓW POLSZCZYZNY

Wyodrębnione stulecie 1918–2018 dobrze wpisuje się w periodyzację dziejów języka polskiego, choć – jak zaznaczono – jego cezury chronologiczne mają charakter okolicznościowy. Obejmuje ono znaczną część tzw. doby nowopolskiej, która w różnych periodyzacjach i pod różnymi nazwami jest odnoszona do okresu XIX i XX w. Można tu wymienić ujęcia periodyzacyjne autorstwa T. Lehra-Spławińskiego, Z. Klemensiewicz, S. Borawskiego, S. Dubisza, I. Bajerowej¹ [zob. Dubisz 2016, 33–42].

W przyjętej przeze mnie koncepcji periodyzacyjnej stulecie 1918–2018 obejmuje następujące okresy i fazy doby nowopolskiej:

- okres 3. – nowe dzieje polszczyzny (XIX w.–1939 r.):
- faza 7.: dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939)
- okres 4. – najnowsze dzieje polszczyzny (1939→):
- faza 8.: II wojna światowa i okupacja;
- faza 9.: lata 1945–1990;
- faza 10.: lata po 1990 r.

Trzeba w tym miejscu podkreślić, że fazy 9. i 10. poddają się również dalszym wewnętrznym periodyzacom, te jednak podziały nie są istotne w kontekście niniejszych rozważań [por. Dubisz 1995; Dubisz 2013]. Ta periodyzacja uwzględnia cały proces dziejów polszczyzny w powiązaniu z rozwojem wspólnoty komunikacyjnej i instytucji państwa. Sumuje wyniki wcześniejszych ujęć periodyzacyjnych, opierając się zarówno na kryteriach zewnętrznojęzykowych, jak i wewnętrznojęzykowych.

Stulecie 1918–2018 dobrze również koresponduje z rozwojem form komunikacji językowej w obrębie polskiej wspólnoty komunikacyjnej. W tym ujęciu obejmuje ono trzy ostatnie fazy rozwojowe [por. Dubisz 2016, 39–40]:²

¹ Należy tu wymienić następujące publikacje: T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa – kolejne wyd. 1947, 1951, 1978; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974 (wyd. zbiorcze, t. I ukazał się w 1962 r., a założenia teoretyczne zostały przedstawione po raz pierwszy w opracowaniu *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, z. 3–4, s. 86–137); S. Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław 1995; S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa 2002, t. I; I. Bajerowa, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003.

² Fazy wcześniejsze to: I. Faza komunikacji oralnej (~966–~1513), II. Faza komunikacji oralno-graficznej (~1513–~1683), III. Faza komunikacji mieszanej – oralnej i graficznej (~1863–~1920).

IV. Faza komunikacji graficznej i oralnej (~1920–~1960):

- współwystępowanie komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej;
- zróżnicowanie funkcjonalne typów komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej;
- demokratyzacja zbiorowej komunikacji mówionej (radio) w całej wspólnocie komunikacyjnej.

V. Faza komunikacji graficzno-oralno-wizualnej (1960–2000):

- równowaga form komunikacji mówionej i pisanej w obrębie wspólnoty komunikacyjnej – indywidualne i zbiorowe komunikaty mówione i pisane;
- pojawienie się i stałe zwiększanie społecznego zakresu komunikacji dźwiękowo-obrazkowej – indywidualnej i zbiorowej (televizja, magnetowid);
- dominacja komunikacji dźwiękowo-obrazkowej w odbiorze młodszego i najmłodszego pokolenia wspólnoty komunikacyjnej.

VI. Faza komunikacji globalnej (po 2000 r.):

- intensywny rozwój wszelkich form komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej;
- zapoczątkowanie procesu ograniczania zasięgu klasycznej papierowej komunikacji pisanej;
- dominacja w całej wspólnocie komunikacji dźwiękowo-obrazkowej;
- intensywny rozwój globalnej komunikacji elektronicznej (Internet).

Należy zatem podkreślić, że opis rozwoju polszczyzny w okresie wyodrębnionego stulecia (1918–2018) znajduje podstawy metodologiczne – ma motywacje w rzeczywistych procesach ewolucji języka (tendencjach i zmianach szczegółowych), które mają odzwierciedlenie w periodyzacji jego dziejów.

2. SYTUACJA SOCJALNA I TENDENCJE SOCJOLINGWISTYCZNE

Odzyskanie suwerenności państwowej i przywrócenie polszczyźnie statusu języka państwowego i urzędowego w 1918 r. stwarzało nową sytuację socjolingwistyczną. Pojawił się bowiem problem niebagatelny możliwości posługiwania się przez wspólnotę komunikacyjną na obszarze II Rzeczypospolitej tym kodem państwowym i urzędowym, czyli językiem ogólnopolskim (literackim, kulturalnym). Według opracowania W. Lubaśia [Lubaś 1990, 11]:

W latach trzydziestych struktura ludności pod względem przygotowania jej do spełniania wymogów normy literackiej układała się w następujących proporcjach: 1) grupa zdolna do posługiwania się językiem ogólnonarodowym wynosiła od 8 do 10% ludności, 2) grupa przeciętnie zdolna (interdialektalna) do posługiwania się językiem ogólnym wynosiła ok. 10–12% mieszkańców, 3) grupa niezdolna do używania (i rozumienia) języka ogólnego stanowiła ok. 78–82%.

Ta sytuacja wynikała m.in. z tego, że w odrodzonym państwie polskim etniczni Polacy stanowili zaledwie 66% ludności, że chłopci (mówiący głównie gwara) stanowili 64% społeczeństwa, a analfabeci – 24%. W wyniku tych uwarunkowań na terenie Rzeczypospolitej funkcjonowały cztery grupy odmian komunikacyjno-stylowych: 1) język ogólnopolski – w odmianie mówionej i pisanej; 2) regionalne warianty polszczyzny ogólnej (małopolski, wielkopolski, mazowiecki, północnokresowy, południowokresowy); 3) dialekty ludowe wiejskie (– kaszubskie, – wielkopolskie i krajniackie, – kujawskie i gwary ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej, – tzw. nowsze dialekty niemazurzące: kociewskie, malborsko-lubawskie, ostródzko-warmińskie, – mazurskie, – mazowieckie, – małopolskie, – śląskie, – centralne, – północnokresowe, – południowokresowe); 4) gwary miejskie dużych skupisk robotniczych i lumpenproletariackich (Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków, Lwów, Wilno...).

Ten układ grup odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny utrzymał się przez całe 20-lecie międzywojenne. Co prawda, znacznie spadł procent analfabetów (do 5–7%) i nieznacznie zwiększył się odsetek osób zdolnych do posługiwania się polszczyzną ogólną, ale system stratyfikacji językowej – mający uwarunkowania społeczne – pozostał bez zmian. Można zatem w odniesieniu do tej fazy mówić o tendencji do elitarności języka ogólnego, podtrzymywaniu wyraźnej dychotomii **polszczyzna ogólna : gwary**, polilingwizmie i polidialektyzmie w komunikacji indywidualnej i publicznej, kontynuacji rozwoju polskojęzycznej diaspory w wyniku trwających procesów emigracji ekonomicznej – indywidualnej i zbiorowej (m.in. USA, Francja) [por. Dubisz (red. nauk.) 1997].

Sytuację komunikacyjną polszczyzny w międzywojniu dobrze oddaje zestawienie dwóch tekstów poetyckich – skamandryckiego wiersza utrzymanego w stylistyce języka „potocznej codzienności” oraz ludowej piosenki weselnej.

Pani ma bardzo ładne, czerwone usta,
Ale zdaje mi się, że są troszeczkę pomalowane.
Co za dziw? Wiadomo, że kobieta to istota pusta...
Puchu marny, jak mówi poeta... to przecież znane.
Ale, proszę pani, czy to przeszkadza prawdziwej miłości?
Pani pozwoli, że ją do domu odprowadzę...
Co? Pani nie zawiera na ulicy znajomości?
Nie rozumiem... Ja przecież pani nie zawadzę...
(...)

[Julian Tuwim, *Colloquium niedzielne na ulicy*]

“O chmielu, ty r^uozbujniku,
Gunileś panny p^uo pasterniku,
“O chmielu, “o nieb^uoże,
C^uo na duł, t^uo p^uo guże,
Chmielu nie boże!
(...)

Ućekła my pszepiurecka f pr^uoso,
 A jo za nio nieb^uorocek w b^uosso.
 Nie uciekaj, pszepiorecko, dali,
 B^uoby cie tam z^uolmiże złapali.
 (...)

[Piosenki weselne z okolic Sandomierza]³

Faza II wojny światowej i okupacji w zasadniczy sposób zmieniła układ czynników socjolingwistycznych. W roku 1939 II Rzeczpospolita liczyła 38,4 mln mieszkańców, w wyniku wojny i okupacji wspólnota ta zmniejszyła się o blisko 10 mln osób, z czego 6 mln zginęło, a ok. 4 mln zaginęło w tym sensie, że nie znalazły się one na terenie nowego państwa w 1945 r. Z osób, które zginęły prawdopodobnie 30–40% stanowili przedstawiciele tzw. wyższych warstw społecznych, ponieważ okupanci (Niemcy i Rosjanie) dokonywali świadomej ich eksterminacji.

W roku 1939 państwo miało powierzchnię ok. 389 tys. km kwadratowych, a w 1945 – 311 tys. km kwadratowych i w dodatku zostało utworzone na innym terytorium – utracono tereny położone na wschód od tzw. linii Curzona (czyli województwa wschodnie, kresowe), a pozyskano tzw. Ziemie Odzyskane (tereny zachodnie i północne). W roku 1939 obszar państwa polskiego został podzielony na trzy części: tereny zachodnie i północne (Śląsk, Poznańskie, Pomorze) włączono w skład Niemiec hitlerowskich; z terenów centralnych utworzono Generalne Gubernatorstwo, pozostające pod protektoratem (a *de facto* pod okupacją) Rzeszy niemieckiej; tereny wschodnie – jako Zachodnia Białoruś i Zachodnia Ukraina – zostały zajęte przez Rosję sowiecką. Wszystkie te rozbiory, podziały, graniczne kordony i demarkacje granic spowodowały olbrzymie przymusowe ruchy migracyjne i deportacje.

Przemieszczeniom tym podlegało – według różnych opracowań – od 5 do 7 mln osób. Niemieckie wysiedlenia z ziem włączonych w obręb Rzeszy do Generalnej Guberni objęły 0,9–2 mln osób; deportacje na roboty przymusowe w Niemczech, Austrii, Luksemburgu, Belgii, Francji, Alzacji, Norwegii – 1,2–2,8 mln; uwięzienia polskich żołnierzy w niemieckich stalagach i oflagach – 0,45 mln; deportacje ludności Warszawy po powstaniu warszawskim – 0,5 mln. Deportacje dokonywane przez Rosjan na Syberię, do Kazachstanu, Uzbekistanu, Kirgizji dotyczyły 1,2–2 mln osób; internowania przez Rosjan polskich żołnierzy objęły 0,2 mln; polskie migracje i ucieczki z terenów okupowanych przez Litwę, Łotwę, Węgry, Rumunię na Zachód – 0,5 mln.⁴

³ Tekst podaję we własnej uproszczonej transkrypcji według: K. Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Warszawa 1960, wyd. II, s. 171 (wyd. I tych tekstów było przygotowane do druku w 1929 r.).

⁴ Por. tu dane przytaczane m.in. w: I. Bajerowa (red.), *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa 1996, s. 1–13 i in.; A. Zamojski, *Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, tłum. M. Ronikier, Kraków 2011, s. 445–452 i in.

Z danych tych wynika, że w latach 1939–1945 w sposób zasadniczy zmienił się terytorialny i społeczny zasięg języka ogólnopolskiego, a także zasięg jego odmian regionalnych i dialektalnych. Te zmiany znalazły kontynuację w fazach późniejszych aż do lat 80. XX w. Trzeba zatem podkreślić, że – niezależnie od dramatycznych przyczyn i tragicznych rezultatów – te lata zapoczątkowały nowe kierunki migracji ludnościowych (emigracji i imigracji), zmieniających diametralnie relacje socjolingwistyczne w porównaniu z 20-leciem międzywojennym.

Zostały wówczas zapoczątkowane nowe tendencje socjolingwistyczne, takie jak: 1) demokratyzacja języka ogólnego; 2) interferencja i homogenizacja różnych odmian polszczyzny; 3) integracja i dezintegracja komunikacyjnych wariantów języka; 4) nowa stratyfikacja polszczyzny.

Zasygnalizowane wyżej procesy migracji, przesiedleń i deportacji ludności polskojęzycznej, zmniejszanie się liczby użytkowników polszczyzny inteligentnej, ogólne obniżenie poziomu kultury musiały spowodować rozchwianie się normy polszczyzny ogólnej w porównaniu z fazą przed 1939 r. Równocześnie jednak postępowały procesy podtrzymywania zasięgu polszczyzny ogólnej w wyniku oddziaływania polskojęzycznej prasy konspiracyjnej, działalności artystycznej (teatr, literatura), a przede wszystkim w wyniku tajnego nauczania. Procesy demokratyzacji polszczyzny ogólnej miały więc dwa nurty – regresywny (obniżający normę) i progresywny (zwiększający liczbę jej użytkowników), choć trzeba podkreślić, że dynamika tego pierwszego była znacznie większa.

W wyniku homogenizacji i integracji różnych odmian polszczyzny zmieniała się wartość regionalizmów, postępowała ich destabilizacja i ograniczanie zasięgu, wytwarzały się nowe socjolekty jako podstawowe odmiany komunikacyjne, np. gwara konspiracyjno-partyzancka, gwary obozów jenieckich i koncentracyjnych (niemieckich i rosyjskich).

Nowe socjolekty wpływały dezintegrująco na polszczyznę ogólną, która z kolei musiała poddawać się regułom komunikacji tajnej i w nowy sposób ekspresywnej, czemu sprzyjały procesy deklasacji inteligencji. Zarazem dokonywały się olbrzymie zmiany w strefie odmian terytorialnych, wywołujące stykanie się i wielostronne interferencje polskich dialektów wiejskich i miejskich na Kresach, a także w Wielkopolsce i na Śląsku. W ten sposób został zapoczątkowany proces zanikania polskich dialektów ludowych. Znacznej dezintegracji uległy także systemy regionalnych odmian polszczyzny ogólnej, które nigdy już nie powróciły do dawnej spistości.

Nowe procesy stratyfikacji polszczyzny i powstawanie nowych socjolektów spowodowały zarysowanie się nowej opozycji odmian języka polskiego. W miejsce dotychczasowej opozycji **polszczyzna ogólna : gwary** zaczął zarysowywać się układ trójdzielny **polszczyzna ogólna : gwary : warianty mieszane**. Powstały wreszcie nowe odmiany polszczyzny poza granicami krajowej wspólnoty komunikacyjnej, ponieważ ukształtowały się nowe liczne zbiorowości polonijne i polonocentryczne zarówno na Za-

chodzie (Niemcy, Francja, Hiszpania, Wielka Brytania), jak i na Wschodzie (ZSRR, Iran, Indie), a także na innych kontynentach (USA, Kanada, Meksyk, Argentyna, Australia, Nowa Zelandia, Rodezja) [por. Kleszczowa 1994; Dubisz 2010].

Niejako symbolicznymi wyznacznikami tych zmian są nowe grupy leksyki, powstałe w okresie II wojny i okupacji: 1) rodzime neologizmy i neosemantyzmy (np. *łapanka, wywózka, szczekaczka, szmalcownik, rąbanka, ogonek / kolejka, opylić, wykombinować / zorganizować*); 2) liczne zapożyczenia z języków obcych, intensyfikujące proces internacjonalizacji polszczyzny (np. z niem. *abwera, blitzkrieg, oflag, volkslista, szmugiel*; z ros. i ukr. *bieżeniec, czaj, fufajka, gazik, gieroj, katusza, kukurużnik, pepesza, zapiewajło, żulik*; z ang. *bettledres, jeep, lancz, pub, radar, superforteca, wiskacz*); 3) słownictwo łagrowe i łagrowe (np. *kacet, lagerszpracha, blokarz, gazownia, wygazować / zagazować; łagier, łagiernik, komandir, progulka, raboczij zakon, wychodnaja*).

Faza 45-lecia powojennego (1945–1990) w części kontynuuje zapoczątkowane wcześniej tendencje (choć w odmiennych warunkach socjolingwistycznych), w części zaś konstituuje tendencje nowe. Rok 1945 utrwalił nowe realia społeczne, polityczne i terytorialne nowego państwa polskiego.

Ogółem ludność polski wyniosła w 1945 r. 24 mln wobec przeszło 35 mln w 1939 r. (...) Zmniejszenie się liczby ludności było istotne dla stanu językowego przede wszystkim dlatego, że szczególne straty poniosła inteligencja, która do wybuchu wojny była jedynym nośnikiem języka ogólnego. Straty te oblicza się na 30–40% (...) (w które nie jest wliczony ubytek emigracji 1939 r.), tak że w latach 1945–1946 Polska liczyła zaledwie 40 tys. osób z wyższym wykształceniem [Bajerowa 2003, 20,21].

W tej sytuacji na plan pierwszy w tej fazie rozwoju wysunęły się dwie tendencje: 1) kształtowanie się i socjalizacja nowych grup i warstw społecznych; 2) demokratyzacja języka ogólnopolskiego. Wpływały na to następujące uwarunkowania:

- bardzo duży wzrost liczby użytkowników polszczyzny ogólnej w porównaniu ze stanem bezpośrednio po 1945 r. w wyniku rozwoju systemu oświaty i szkolnictwa wyższego;
- powstanie możliwości awansu społeczno-kulturowego różnych środowisk i grup społecznych w wyniku zmian ustroju politycznego i systemu edukacji;
- ukształtowanie się warstwy tzw. nowej inteligencji pochodzenia robotniczego i chłopskiego, poczynając od lat 50. XX w.;
- wzrost aktywności społeczno-politycznej środowisk robotniczych w latach 70. i w okresie „Solidarności” oraz ukształtowanie się nowych elit ekonomicznych i politycznych w wyniku zmian ustrojowych zapoczątkowanych w 1989 r.

Bezpośrednimi konsekwencjami tych tendencji i procesów były zjawiska interferencji i homogenizacji różnych odmian polszczyzny. Zwrócić uwagę tu trzeba na następujące zmiany, mające charakter cykliczny:

- powstawanie i rozwój tzw. nowych języków mieszanych w wyniku przemieszczeń ludności w okresie wojny i okupacji, migracji po 1945 r. oraz procesów socjalizacyjnych (skrajnym przykładem jest tu sytuacja na terenie tzw. Ziemi Odzyskanych);
- homogenizacja słownictwa polszczyzny ogólnej oraz słownictwa różnych socjalnych wariantów języka (narastające procesy tzw. zapożyczeń wewnętrznych);
- wytwarzanie się nowych interdialektów (pandialektów) i socjolektów (profesjolektów) jako podstawowych odmian komunikacyjnych (m.in. nowa odmiana potocznej polszczyzny na ziemiach zachodnich i północnych);
- zmiany wartości regionalizmów, ograniczanie ich zasięgu komunikacyjnego i terytorialnego, dominacja regionalizmów warszawskich [por. Buttler 1978; Kurkowska 1981, 32–34; Wilkoń 1987, 91–107; Grabias 1994; 97–209; Dubisz 2003, XXXVI–XLI].

Procesy interferencji i homogenizacji odmian polszczyzny wpływają aktywizująco na zmiany o charakterze integracji i dezintegracji językowej zarówno w płaszczyźnie systemu językowego, jak odmian komunikacyjno-stylowych i form komunikacji. Za najważniejsze w tej fazie należy uznać takie jak:

- zanikanie tradycyjnych podziałów regionalnych, dialektalnych i etnograficznych (Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze);
- zarysowanie się nowych regionalnych odmian polszczyzny (tzw. Ziemi Odzyskane, Górny Śląsk, Lubelszczyzna, Białostocczyzna);
- intensywne procesy zanikania dialektów ludowych (szczególnie w okresie od lat 60.) w wyniku migracji ludności ze wsi do miast, oddziaływania systemu oświaty, publikatorów i wzorców normatywizacyjnych;
- liczne zapożyczenia wewnętrzne z dialektów ludowych i miejskich do odmian regionalnych i potocznej polszczyzny ogólnej (szczególnie w okresie od lat 70.);
- ograniczenie roli inteligencji w kreowaniu wzorców językowych wyraźnie zaznaczające się w latach 70. i 80.;
- obniżanie się konwencji komunikacji językowej, widoczne np. w przekształceniach formuł adresatywnych i honoryfikatywnych w porównaniu z fazą 20-lecia międzywojennego.

Zarysowane wyżej przemiany spowodowały nowe tendencje w zakresie stratyfikacji polszczyzny. Jako główna ukształtowała się triada **język ogólnopolski : języki mieszane : dialekty**. W związku z tym szczególnego znaczenia nabrała opozycja **język pisany : język mówiony**. W obrębie polszczyzny ogólnej zarysowały się dalsze różnicowania: **język oficjalny : język nieoficjalny (potoczny), język standardowy : język obiegowy, język wyspecjalizowany : język niewyspecjalizowany**. Szczególną pozycję uzyskały socjolekty oddające stratyfikację społeczeństwa. W odniesieniu do polszczyzny poza granicami kraju należy odno-

tować różnicowanie się jego statusu: **język polski jako obcy : język polski jako odziedziczony**, a w obrębie tego ostatniego: **język emigracyjny : język polonijny** z ich dalszą wewnętrzną wariantyzacją [por. Dubisz 2014, 79–100].

Reasumując, należy podkreślić, że faza obejmująca lata 1945–1990 była okresem dynamicznych przemian socjolingwistycznych, którym podlegała zarówno krajowa wspólnota komunikacyjna, jak i wspólnoty diasporyczne poza jego granicami.

Fazę ostatnią (po 1990 r.), którą można także określać jako współczesność językową, charakteryzują wszystkie tendencje, które zaznaczyły się wcześniej. Szczególnie ważne są te, które – jak to ujęła I. Bajerowa – zmieniły charakter języka ogólnopolskiego i jego pozycję w społeczeństwie [zob. Bajerowa 2003, 154–155]. Zdeterminowały one następujące cechy dzisiejszej polszczyzny ogólnej:

- powszechność – na przełomie XX i XXI w. ok. 85% obywateli państwa polskiego posługuje się językiem ogólnopolskim bądź wykazuje średnią zdolność do posługiwania się nim [por. Lubaś 1990, 12];
- masowość – dla ponad 95% obywateli państwa polskiego język polski (ogólny, mieszany, dialektalny) stanowi kod etniczny i zarazem podstawowy kod porozumiewania się, z czego ok. 90% jest zdolne do posługiwania się polszczyzną ogólną;
- medialność – głównym kanałem komunikacji publicznej stały się media, kreując zarazem wzory posługiwania się polszczyzną (podkreślić trzeba – różnej jakości), w przeciwieństwie do wcześniejszych wzorców kształtowanych przez literaturę, a w międzywojniu także przez warstwę inteligencji;
- globalność – przejawiająca się w intensywnej internacjonalizacji polszczyzny (szczególnie w warstwie leksykalnej) oraz wprowadzeniu międzykontynentalnej (globalnej) komunikacji w języku polskim dzięki komunikatorom elektronicznym.

Bez wątpienia w ostatniej fazie rozwoju języka polskiego bardzo ważną rolę (ważniejszą niż w fazach wcześniejszych tego stulecia) odgrywa tendencja do technicyzacji (elektronizacji) komunikacji we wszystkich jej płaszczyznach – indywidualnej, lokalnej, państwowej i globalnej. Po raz któryś z kolei postęp cywilizacyjny, postęp techniczny i technologiczny – szczególnie po 2000 roku – wpływa na rozwój języka, determinując jego zmiany [por. Bajerowa 1980].

3. TENDENCJE W ROZWOJU SYSTEMU POLSZCZYZNY

Przyjmując za podstawę analizy teorię strukturalnej interpretacji historii języka [zob. Bajerowa 1969; Dubisz 2006], można w odniesieniu do ewolucji systemu języka polskiego w stuleciu 1918–2018 wyodrębnić następujące tendencje rozwojowe:

- tendencja do uproszczeń – ekonomizacja;
- tendencja do ujednoczeń – unifikacja;
- tendencja do uzupełnień – kompletacja;
- tendencja do zróżnicowań i wyrazistości – repartycja;
- tendencja do awansowania językowego i ekspresji – nobilitacja.

W sumie na oddziaływanie (i wyniki oddziaływania) tych tendencji składa się ponad 150 procesów ogólnych i zmian szczegółowych, zachodzących w poszczególnych podsystemach języka (fonetyka – fonologia – prozodia, fleksja, składnia, słowotwórstwo, leksyka) w wyróżnionych fazach rozwojowych: 7. 1918–1939; 8. 1939–1945; 9. 1945–1990; 10. po 1990 r. Rejestry tych procesów i zmian, będących przedmiotem analizy, zostały sporządzone na podstawie opisów zawartych w publikacjach Z. Klemensiewicza, I. Bajerowej i S. Dubisza.⁵ Niestety opisy te były sporządzane w różnym czasie, przez różnych autorów i dla różnych celów. Należało je zatem sprowadzić do wspólnego mianownika i udało się to pod względem jakości procesów i zmian. Nie udało się natomiast ujednoczyć ilościowo zbiorów odnoszących się do kolejnych faz rozwoju polszczyzny, co w części wynikało z różnic w dynamice zmian. Jako podstawę analizy przyjęto te zestawy językowych wyznaczników oddziaływania poszczególnych tendencji (procesy / zmiany i ich rezultaty) w odniesieniu do kolejnych faz rozwoju polszczyzny: 7. 1918–1939 – 29 procesów i zmian; 8. 1939–1945 – 30; 9. 1945–1990 – 50; 10. po 1990 – 43. Ich wykaz znajduje się na końcu tej części opracowania.

Zamieszczone niżej tabele zawierają wskaźniki procentowe określające zakresy występowania poszczególnych tendencji w obrębie podsystemów polszczyzny. Wskaźniki te zostały obliczone na podstawie analizy wyznaczników (procesów i zmian).

---

⁵ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 601–660; I. Bajerowa, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003, s. 55–94; I. Bajerowa (red.), *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa 1996, s. 191–292; S. Dubisz, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „Przełom Humanistyczny” 1995, nr 5, s. 69–88; S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, rozprawy, rozważania)*, Warszawa 2012, t. III, s. 129–216; S. Dubisz, *Probabilistyka lingwistyczna, czyli o rozwoju polszczyzny w XXI wieku* [w:] S. Krzemiń-Ojak, B. Nowowiejski (red.), *Przyszłość języka*, Białystok 2001, s. 45–64; S. Dubisz, *O niektórych tendencjach rozwojowych leksyki polszczyzny ogólnej w XXI wieku (na podstawie danych leksykograficznych)* [w:] B. Pędzich, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Polskie dźwięki, polskie słowa, polska gramatyka. System – teksty – norma – kodyfikacja*, Warszawa 2011, s. 239–246.

Tabela 1. Faza 7. 1918–1939

Tendencje rozwojowe	Wskaźniki zakresu w podsystemach polszczyzny					Średnio
	Fonetyka	Fleksja	Składnia	Słowo- twórstwo	Leksyka	
1) Ekonomizacja	42%	36%	20%	–	28%	25%
2) Unifikacja	–	28%	40%	–	16%	17%
3) Kompletacja	–	–	20%	100%	56%	35%
4) Repartycja	29%	36%	20%	–	–	17%
5) Nobilitacja	29%	–	–	–	–	6%

Tabela 2. Faza 8. 1939–1945

Tendencje rozwojowe	Wskaźniki zakresu w podsystemach polszczyzny					Średnio
	Fonetyka	Fleksja	Składnia	Słowo- twórstwo	Leksyka	
1) Ekonomizacja	50%	42%	–	20%	10%	24%
2) Unifikacja	30%	42%	–	–	10%	16%
3) Kompletacja	–	8%	–	40%	40%	18%
4) Repartycja	–	–	10%	–	5%	5%
5) Nobilitacja	20%	8%	–	40%	25%	19%

Tabela 3. Faza 9. 1945–1990

Tendencje rozwojowe	Wskaźniki zakresu w podsystemach polszczyzny					Średnio
	Fonetyka	Fleksja	Składnia	Słowo- twórstwo	Leksyka	
1) Ekonomizacja	50%	90%	40%	33%	10%	45%
2) Unifikacja	12%	–	10%	13%	30%	13%
3) Kompletacja	6%	–	20%	33%	20%	16%
4) Repartycja	6%	5%	20%	7%	20%	11%
5) Nobilitacja	25%	5%	10%	13%	20%	15%

Tabela 4. Faza 10. Po 1990 r.

Tendencje rozwojowe	Wskaźniki zakresu w podsystemach polszczyzny					Średnio
	Fonetyka	Fleksja	Składnia	Słowotwórstwo	Leksyka	
1) Ekonomizacja	46%	53%	10%	22%	–	26%
2) Unifikacja	16%	24%	16%	11%	–	13%
3) Kompletacja	16%	6%	33%	66%	41%	32%
4) Repartycja	–	6%	25%	–	33%	13%
5) Nobilitacja	22%	11%	16%	–	26%	16%

Tabela 5. Fazy 7.–10. 1918–2018. Zestawienie łączne na podstawie danych średnich

Tendencje rozwojowe	Fazy rozwoju języka polskiego				Łącznie	Średnio
	7. 1918–39	8. 1939–45	9. 1945–90	10. po 1990		
1) Ekonomizacja	25%	24%	45%	26%	120	30%
2) Unifikacja	17%	16%	13%	13%	59	15%
3) Kompletacja	35%	18%	16%	32%	101	25%
4) Repartycja	17%	5%	11%	13%	46	12%
5) Nobilitacja	6%	19%	15%	16%	56	14%

Z sumarycznego zestawienia wynika jednoznacznie, że najważniejszą tendencją w rozwoju polszczyzny ostatniego stulecia (1918–2018) była ekonomizacja, tendencja do uproszczeń (średnio 30% zmian). Niewiele, jeśli chodzi o zakres przekształceń, ustępowała jej tendencja opozycyjna, biegunowa – kompletacja, tendencja do uzupełnień (25% zmian). Pozostałe tendencje mają już wyraźnie mniejsze wektory występowania. Na trzecim miejscu sytuuje się unifikacja (15%), na czwartym – nobilitacja (14%) i na piątym – repartycja (12%).

W XX w. system języka polskiego był już od dawna w pełni ukształtowany, co tłumaczy duży zakres zmian ekonomizacyjnych, wynikających z naturalnej ewolucji języka (np. wychodzące z użycia archaizmy i formy przestarzałe), ułatwiania sobie przez użytkowników języka wysiłku komunikacyjnego (np. eliminacja nadmiaru końcówek fleksyjnych, skrótowce) oraz udogodnień związanych z rozwojem cywilizacji i techniki (np. pomijanie znaków diakrytycznych w przekazach sms-owych, sprzyjające m.in. zanikowi samogłosek nosowych). Zmiany kompletacyjne to przede wszystkim wynik nowych potrzeb komunikacyjnych użytkowników

ków polszczyzny, związanych z kolejnymi przełomami cywilizacyjnymi, społecznymi i politycznymi (zmiany te w największym stopniu zachodziły i zachodzą w leksyce, słowotwórstwie i składni).

Zbliżone do siebie są wektory unifikacji i nobilitacji, choć obie te tendencje wiążą się z innymi nieco uwarunkowaniami. W wypadku unifikacji można mówić o znacznym wpływie działań kodyfikacyjnych i normalizacyjnych oraz uzusu środowiskowego, w wypadku nobilitacji natomiast chodzi przede wszystkim o różnego rodzaju tzw. zapożyczenia wewnętrzne i interferencje spowodowane przez nieogólnopolskie warianty komunikacyjne (socjolekty, dialekty, gwary). Te ostatnie na ogół wiążą się z istotnymi przemianami społecznymi i przełomami dziejowymi. Ograniczony zasięg tendencji do zróżnicowania i wyrazistości środków językowych (repartycji) nie dziwi w wypadku dobrze rozwiniętego systemu językowego oraz znacznych wektorów działania ekonomizacji i kompletacji.

Najwyższy wskaźnik (35%) uzyskiwała kompletacja w fazie 7. 1918–1939, kiedy to polszczyzna musiała pozyskiwać środki wyrazu w nowych warunkach po odzyskaniu niepodległości i w trakcie tworzenia suwerennej państwowości. Symptomatyczne jest również to, że w tej fazie najwyższe wskaźniki uzyskiwały także unifikacja i repartycja (po 17%). Te dane potwierdzają fakt ożywionego wewnętrznego rozwoju polszczyzny oraz intensywnych działań kodyfikacyjnych.

Poczynając od fazy 8. 1939–1945, największy zakres ma tendencja do ekonomizacji, której w fazie 9. 1945–1990 oraz 10. po 1990 r. towarzyszą relatywnie częste przejawy tendencji do awansowania środków językowych (nobilitacji), co tworzy pewien ciąg procesów demokratyzacji języka, obniżania poziomu jego normatywności i wprowadzania do polszczyzny ogólnej zapożyczeń wewnętrznych z nieogólnopolskich wariantów komunikacyjnych.

Jeśli chodzi o warstwy strukturalne systemu językowego, to w obrębie fonetyki (i fonologii oraz prozodii) najwyższe wskaźniki uzyskiwały ekonomizacja i nobilitacja, we fleksji – ekonomizacja i unifikacja, w składni – ekonomizacja, unifikacja i repartycja, a w słowotwórstwie i leksyce – kompletacja i nobilitacja.

Podstawę dalszych wniosków szczegółowych może stanowić zestawiony niżej rejestr wyznaczników oddziaływania tendencji w rozwoju systemu polszczyzny, czyli rejestr przeanalizowanych procesów i zmian szczegółowych, które zaszły w stuleciu 1918–2018.

Faza 7. 1918–1939

- Zanikanie tzw. *é* pochylonego.
- Koniec procesu skracania grup *-ija* w formach wyrazowych.
- Oboczna wymowa spółgłosek *s/ś/sz* w formach wyrazowych.
- Oboczna wymowa grup *ge/gie* w formach wyrazowych.
- Innowacyjna asynchroniczna wymowa spółgłosek miękkich typu *pj, bj, wj, fj, mj, kj, gj* zamiast wymowy wcześniejszej typu *p', b', w', f', m', k', g'*.
- Repartycja końcówek *-a/-u* w D. lp. rzecz. r.m.

- Repartycja końcówek *-u/-owi* w C. lp. rzecz. r.m.
- Zanikanie końcówki *-a* w M. lmn. rzecz. r.m.
- Repartycja końcówek *-óu/-i(-y)* w D. lmn. rzecz. r.m.
- Poszerzanie zakresu występowania końcówki *-e* w M., B., W. lmn. rzecz. r.ż. spółgłoskowych.
- Szerzenie się form M. w W. rzecz. r.m. i r.ż.
- Repartycja form liczebnikowych typu *dwie ma / dwoma*.
- Zanik końcówki *-m* w 1. os. lmn. cz.ter.
- Ograniczanie występowania form czasu zaprzeczonego.
- Stabilizacja orzecznika rzecz. w N., a przymiotnikowego w M.
- D. > B. w dopełnieniu.
- Oboczne konstrukcje liczebnikowe ze składnią rządu lub zgody.
- Ograniczenie zakresu występowania wskaźnika zespolenia *ku*.
- Poszerzenia zakresu występowania wskaźnika zespolenia *który* zamiast *co*.
- Duża produktywność formantów przyrostkowych *-ek, -arz, -e, -ec, -ak*.
- Duża produktywność formantu przedrostkowego *przy-*.
- Intensywne procesy derywacji wstecznej.
- Duża intensywność tworzenia skrótów i skrótowców.
- Intensywny rozwój słownictwa specjalistycznego.
- Redukcja leksykalnych germanizmów i rusycyzmów.
- Rozwój ciągów synonimicznych.
- Intensywne procesy archaizacji.
- Reprodukacja rodzimego zasobu leksykalnego – neologizmy i neosemantyzmy.
- Internacjonalizacja słownictwa – zapożyczenia z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego.

Faza 8. 1939–1945

- Rozpowszechnienie się ekspresywnego akcentu inicjalnego.
- Zanikanie tzw. pochylonego *ó > o* w wymowie regionalnej.
- Zanikanie tzw. *é* pochylonego.
- Rozszerzenia zakresu występowania grup *ge* zamiast *gie* w formach wyrazowych.
- Wymowa *p', b', w', f', m', k', g'* jako *pj, bj, wj, fj, mj, kj, gj*.
- Zanikanie spółgłoski *h*.
- Zanikanie spółgłoski *ł*.
- Przejściowe rozszerzenie zasięgu gwarowych cech warszawskich i wielkopolskich (w związku z przesiedleniami).
- Rozszerzanie zakresu występowania końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m.
- Zanikanie końcówki *-a* w M. lmn. rzecz. r.m.
- Początek nieodmienności nazwisk zakończonych na *-o, -e*.
- Zanikanie formy *mię > mnie* w B. lp. zaimka *ja*.
- Częstsze występowanie ruchomej końcówki *-śmy* w połączeniu z partykułą *że* (typ *żeśmy przyszli*).
- Szerzenie się końcówki *-i/-y* zamiast *-ów* w D. lmn. rzecz. r.m. miękкотematowych.
- Szerzenie się końcówki *-i/-y* zamiast *-o* w D. lmn. rzecz. r.ż. miękкотematowych.
- Zanik końcówki *-emi* w deklinacji przymiotnikowo-zaimkowej.
- Cofanie się końcówki *-o* w D. lmn. rzecz. typu *kwiaciarnia*.
- Wzrost frekwencji orzecznika przymiotnikowego w N.
- Zwiększanie zakresu występowania i frekwencji skrótowców.
- Zwiększenie zakresu występowania przyimka *poprzez* (zamiast *przez*).
- Liczne formacje i kompozycje o genezie socjolektalnej i gwarowej.
- Liczne rodzime neologizmy i neosemantyzmy.
- Zapożyczenia wewnętrzne z nieogólnopolskich wariantów języka.
- Zapożyczenia z języków obcych – szczególnie niem., ros. i ang.

- Potoczne ekspresywizmy i wulgaryzmy.
- Rozwój słownictwa konspiracyjnego, partyzanckiego, lagrowego i łagrowego.
- Aksjologicznie nacechowane pozytywnie słownictwo patriotyczne.

Faza 9. 1945–1990

- Zanik *ó* pochylonego w odmianach regionalnych i w języku ogólnym.
- Zanik *é* pochylonego w odmianach regionalnych i w języku ogólnym.
- Zanikanie rezonansu nosowego samogłosek *-e, -a* w wygłosie i śródgłosie form wyrazowych.
- Zakończenie procesu zaniku spółgłoski *h*.
- Zakończenie procesu zaniku spółgłoski *ł*.
- Ustabilizowanie się wymowy grup *ge* (zamiast *gie*) w formach wyrazowych.
- Ukształtowanie się półmiękkiego szeregu spółgłosek przedniojęzykowo-zębowych *s', z', c', dz', t', d', r'* przede wszystkim w formach pochodzenia obcego.
- Zanikanie akcentu wyrazowego na 3. i 4. sylabie na rzecz akcentu paroksytonicznego w formach czasu przeszłego i trybu przypuszczającego, w spójnikach typu *gdybyście*, trój sylabowych liczebnikach od 400 do 900 oraz w formach pochodzenia obcego zakończonych na *-ika/-yka*.
- Przejściowo szerzenie się ekspresywnego akcentu inicjalnego w wyrazach więcej niż dwusylabowych.
- Wycofywanie się regionalnej krakowsko-poznańskiej międzywyrazowej fonetyki udźwięczniającej.
- Wycofywanie się regionalnej wymowy krakowsko-poznańskiej *η* tylnojęzykowego.
- Przejmowanie do potocznej polszczyzny niektórych cech wymowy gwarowej, np. nadmierne upraszczanie grup spółgłoskowych i połączeń samogłoskowych, hiperpoprawność, wymowa literowa samogłosek nosowych.
- Tendencja do nieodmienności rzeczownikowych nazw zawodów i stanowisk oraz tytułów w odniesieniu do kobiet.
- Stałe procesy semantyzacji fleksji rzeczowników.
- Upowszechnianie się końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m. nieżywothnych.
- Innowacyjne formy W. lp. rzecz. r.m. typu *glupcu, sportowcu* zam. *glupcze, sportowcze*.
- Ujednolicanie końcówki N. lmn. rzeczowników na rzecz *-ami*.
- Rozszerzanie zakresu końcówki *-y* na M. lmn. rzeczowników zakończonych na *-ans*.
- Ograniczanie męskoosobowej końcówki *-owie* na rzecz końcówki *-i/-y* w M. lmn. rzeczowników.
- Zanik D. lmn. rzecz. r.ż. miękkotematowych z końcówką *-ø*.
- Tendencja do nieodmienności nazw obcych – nazwisk i nazw geograficznych.
- Szerzenie się nieodmienności skrótowców.
- Wyrównywanie postaci B. lp. zaimka *ta (te)* do upowszechnionej wcześniej formy przymiotników r.ż. i zaimków – *tą*.
- Ograniczanie stosowania form liczebników zbiorowych.
- Ograniczanie odmienności liczebników złożonych.
- Zanik kategorii czasu zaprzęszłego.
- Upowszechnianie się bezkońcówkowych form trybu rozkazującego czasowników typu *nakarm, załatw*.
- Dominacja skróconych form czasowników w czasie przeszłym typu *gasił, kwitł, znikł*.
- Duża wariantyzacja form deklinacyjnych i koniugacyjnych w polszczyźnie potocznej.
- Wzrost połączeń nominalnych z rzeczownikami odczasownikowymi i imiesłowami w centrum.
- Zmiany dotyczące łączliwości składniowej.
- Zmiany zakresu stosowania wskaźników zespolenia.
- Wycofywanie się germanizmów składniowych.
- Liczne kalki składniowe z języka rosyjskiego.

- Innowacyjne konstrukcje składniowe powstające w wyniku analogii typu *protokół z czego*.
- Upowszechnianie się analitycznych konstrukcji przyimkowych typu *przejsć przez co*.
- Szerzenie się analitycznych konstrukcji orzeczeniowych typu *dawać rozkazy*.
- Intensywny wzrost liczby skrótowców.
- Stałe procesy specjalizacji znaczeniowej formantów.
- Internacjonalizacja słowotwórstwa w wyniku wzrostu liczby formantów pochodzenia obcego.
- Zapożyczenia modeli słowotwórczych z języka rosyjskiego typu *beztalencie*.
- Wzrost intensywności procesów uniwersalizacyjnych.
- Duża produktywność formantów skracających konstrukcje słowotwórcze i kondensujących treści znaczeniowe, np. *-acja, -ość, -alny, -owy*.
- Dekompozycja analityczna formacji czasownikowych, rzeczownikowych, przymiotnikowych, przysłówkowych typu *podsumować > dokonać podsumowania, zabytek > obiekt zabytkowy, należyście > w sposób należyty*.
- Zwiększona liczba kompozycji (złożeń) jako przejaw internacjonalizacji systemu słowotwórczego.
- Środowiskowe formacje i typy słowotwórcze w polszczyźnie ogólnej.
- Powstawanie formantów złożonych typu *-alność, -alnictwo, -arstwo, -owość, -ownictwo*.
- Rozszerzenie zakresu znaczeniowego formantów oraz zakresu występowania formantów środowiskowych i gwarowych, np. *-owiec, -ak, -ówka*.
- Zanik lub ograniczenie produktywności formantów, np. *-ic, -owic, -anka, -ówna, -owa, -yk*.
- Bardzo duży wzrost ilościowy zasobu leksykalnego.
- Intensywna internacjonalizacja zasobu leksykalnego.
- Specjalizacja znaczeniowa leksemów, kształtowanie się nowych pól leksykalnych.
- Wprowadzanie słownictwa pierwotnie środowiskowego do polszczyzny ogólnej.
- Znaczny wzrost terminologii w słownictwie polszczyzny ogólnej.
- Liczne frazeologiczne neosemantyzmy.
- Znaczny wzrost ekspresywizmów o genezie środowiskowo-gwarowej w polszczyźnie ogólnej.
- Stratyfikacja słownictwa polszczyzny ogólnej na wspólne, oficjalne i potoczne.

Faza 10. Po 1990 r.

- Zanik rezonansu nosowego samogłosek *ę, a* w wygłosie i śródgłosie w wymowie obiegowej.
- Zanik spółgłoski *h*.
- Zanik spółgłoski *ł*.
- Manieryczna wymowa półmiękkich spółgłosek *s', z', c', dz'*.
- Zdecydowana dominacja akcentu paroksytonicznego.
- Zanik normy wymowy wzorcowej (scenicznej).
- Upowszechniające się cechy środowiskowe i gwarowe (np. *trza, se*).
- Stałe trwające procesy semantyzacji fleksji.
- Dominacja końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m.
- Dalsze ograniczanie końcówki *-owie* w M. lmn. rzecz. r.m.
- Powrót do odmiany żeńskich nazw zawodów, stanowisk i tytułów.
- Upowszechnianie się niepoprawnej formy zaimka r.n. typu *te dziecko, okno*.
- Dalsze ograniczanie stosowania form liczebników zbiorowych i ich odmiany.
- Poszerzenie się zakresu nieodmienności nazw obcego pochodzenia.
- Poszerzenie się nieodmienności skrótowców.
- Bezkończówkowe formy trybu rozkazującego czasowników.
- Krótkie formy czasowników w czasie przeszłym.
- Dominacja odmiany czasowników typu *mieścić, pielić*.
- Znaczny stopień wariantyzacji fleksji w polszczyźnie potocznej.

- Zmiany w łączliwości leksemów.
- Zmiany funkcji wskaźników zespolenia.
- Repliki składniowe z języka angielskiego.
- Nowe konstrukcje analogiczne.
- Analityczne konstrukcje przyimkowe.
- Analityczne konstrukcje orzeczeniowe.
- Słowotwórcza feminizacja nazw zawodów, stanowisk i tytułów.
- Intensywny rozwój skrótowców.
- Intensywny rozwój kompozycji (złożeń i zestawień).
- Internacjonalizacja formantów przedrostkowych i przyrostkowych.
- Przechodzenie środowiskowych typów słowotwórczych i formantów do polszczyzny ogólnej.
- Rozszerzanie zakresów znaczeniowych formantów.
- Kształtowanie się nowych formantów złożonych.
- Dalszy ilościowy wzrost zasobu leksykalnego.
- Internacjonalizacja zasobu leksykalnego w wyniku zapożyczeń – przede wszystkim z języka angielskiego.
- Specjalizacja znaczeniowa leksemów, nowe pola leksykalno-semantyczne.
- Rozwój słownictwa specjalistycznego i terminologii.
- Intensywne procesy neosemantyzacji.
- Leksykalne zapożyczenia wewnętrzne i środowiskowe ekspresywizmy w słownictwie ogólnopolskim.
- Wychodzenie z użycia słownictwa przestarzałego w wyniku zmian cywilizacyjnych i pokoleniowych.
- Stylistyczne zróżnicowanie leksyki.

Bibliografia

- I. Bajerowa, 1969, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” nr 2, s. 81–103.
- I. Bajerowa, 1980, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków.
- I. Bajerowa, 2003, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa.
- I. Bajerowa (red.), 1996, *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa.
- S. Borawski, 1995, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław.
- D. Buttler, 1978, *Wyrazy pochodzenia środowiskowego w nowym słownictwie polszczyzny ogólnej*, „Poradnik Językowy” z. 9, s. 393–404.
- S. Dubisz, 1995, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5, s. 69–88.
- S. Dubisz, 2001, *Probabilistyka lingwistyczna, czyli o rozwoju polszczyzny w XXI wieku* [w:] S. Krzemień-Ojak, B. Nowowiejski (red.), *Przyszłość języka*, Białystok, s. 45–64.
- S. Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. I, Warszawa.
- S. Dubisz, 2003, *Słownik i słownictwo* [w:] USJP, t. I, s. IX–LXX.
- S. Dubisz, 2006, *Strukturalna interpretacja systemu gramatycznego polszczyzny* [w:] E. Koniusz, S. Cygan (red.), *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. I, Kielce, s. 31–42.

- S. Dubisz, 2010, *Co wynika z „Teki językowej” Stanisława Westfala* [w:] I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, Warszawa, s. 271–281.
- S. Dubisz, 2011, *O niektórych tendencjach rozwojowych leksyki polszczyzny ogólnej w XXI wieku (na podstawie danych leksykograficznych)* [w:] B. Pezdich, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Polskie dźwięki, polskie słowa, polska gramatyka. System – norma – teksty – kodyfikacja*, Warszawa, s. 239–246.
- S. Dubisz, 2012, *Język – Historia – Kultura (wykłady, rozprawy, rozważania)*, t. III, Warszawa.
- S. Dubisz, 2013, *Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach* [w:] A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka (red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, Lublin, s. 109–130.
- S. Dubisz, 2014, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. II: *Polonia i jej język*, Warszawa.
- S. Dubisz, 2016, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. IV: *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- S. Dubisz, 2017, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. V: *Współczesna polszczyzna ogólna*, Warszawa.
- S. Dubisz (red. nauk.), 1997, *Język polski poza granicami kraju*, Opole.
- S. Grabias, 1994, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Z. Klemensiewicz, 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- K. Kleszczowa, 1994, *Znaczenie lat wojny w rozwoju polskiego języka ogólnego* [w:] S. Gajda, Z. Adamiszyn (red.), *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej Opole 20–22.09.1993 r.*, s. 25–31.
- H. Kurkowska, 1980, *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego* [w:] H. Kurkowska (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 7–46.
- T. Lehr-Splawiński, 1947, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa.
- W. Lubaś, 1990, *Kultura językowa Polaków* [w:] S. Dubisz (red.), *Język – Kultura – Społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*, Warszawa, s. 8–16.
- M. Micińska, 2008, *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa.
- K. Nitsch, 1960, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Warszawa.
- USJP – S. Dubisz (red. nauk.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa, t. I–VI (I–IV).
- A. Wilkoń, 1987, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- A. Zamoyski, 2011, *Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, tłum. M. Ronikier, Kraków.

The situation of the Polish language in the past century (1918–2018)

Summary

The past hundred years of the development of the Polish language, i.e. the period 1918-2018, is distinguished primarily for commemorative reasons connected with regaining independence by Poland after 123 years of partitions. It turns out, however, that the century can be easily captured in linguistic categories. As regards periodisation of the history of Polish, it encompasses the last four phases of the Modern Polish period, which are determined by a coincidence of six sociolinguistic trends and five major system development trends based on more than 150 processes and specific changes.

Trans. Monika Czarnecka